

УДК 316.722:355.232

**ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ
ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ У ФАХОВІЙ ПІДГОТОВЦІ**

К.М.Горбатько

***Анотація.** У статті проаналізовано педагогічні умови і модель формування професійно-психологічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі фахової підготовки.*

***Ключові слова:** професійно-психологічна компетентність, педагогічні умови, офіцери-прикордонники.*

***Аннотация.** В статье проанализированы педагогические условия и модель формирования профессионально-психологической компетентности будущих офицеров-пограничников.*

***Ключевые слова:** профессионально-психологическая компетентность, педагогические условия, офицеры-пограничники.*

***Abstract.** The paper explores the pedagogical conditions and model of vocational and psychological competence of officers and border guards during training.*

***Keywords:** vocational and psychological competence, pedagogical conditions, officers, border guards.*

Актуальність теми. Професійно-психологічна компетентність є професійно важливою властивістю, що охоплює систему професійно-психологічних знань, умінь, а також особистісних якостей, які забезпечують ефективне виконання завдань у сфері професійно-психологічної діяльності.

Високий рівень професійно-психологічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників, оволодіння ними знаннями, вміннями, набуття необхідного досвіду, насамперед в галузі психології, є запорукою успішної професійної діяльності з охорони державного кордону і сприяє підвищенню якості та ефективності роботи прикордонного відомства загалом. Саме тому визначення шляхів підвищення ефективності формування названої професійної властивості є актуальним завданням сучасної педагогічної науки. **Метою статті** є характеристика педагогічних умов і моделі формування професійно-психологічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі фахової підготовки.

Стан розробленості проблеми дослідження. На сьогодні педагоги пропонують декілька шляхів формування професійно-психологічної компетентності майбутніх фахівців. Так, наприклад, Л.Магохнюк для вдосконалення психологічної готовності майбутніх інженерів-прикордонників до професійної діяльності, зокрема для формування високого рівня мотиваційно-ціннісного компонента, пропонує розвивати у них інтерес до обраної професії, переконання в її суспільній значущості тощо. Когнітивний та операційно-діяльнісний компоненти психологічної готовності до професійної діяльності дослідниця пропонує формувати через розвиток потреби курсантів до самопізнання й саморозвитку, шляхом покращення психологічних знань викладачів, які сприяють розвитку креативності й професійному спілкуванню курсантів та формуванню у них адекватної самооцінки себе як майбутнього професіонала [6, с. 16].

Учений В.Івкін серед умов формування психологічної готовності менеджерів середньої освіти до управління змінами в освітній організації називає розвиток позитивної мотивації менеджерів до управління змінами в організації, оволодіння знаннями, уміннями і навичками управління змінами в організації та удосконалення особистісних характеристик менеджерів середньої освіти у процесі спеціально організованого психологічного навчання [3, с. 26]. Набуття психологічної компетентності, зазначає А.Деркач, повинно відбуватись на основі систематизованих психологічних знань і розвитку пов'язаних з цим умінь, з використанням психологічних, акмеологічних та інших технологій [1, с. 39].

На думку О.Полуніної, умовами досягнення належного рівня психологічної компетентності викладача вищого педагогічного навчального закладу є застосування спеціальних заходів, зокрема у формі ділових і рольових ігор, завдань, спрямованих на розвиток рефлексивних механізмів, групових дискусій, моделювання конкретних ситуацій, складання психологічних характеристик, обговорення проблеми надійності й прогностичності конкретних психологічних засобів діагностики в контексті завдань педагогічної психології [9, с. 16]. Дослідник О.Коровкін основними умовами формування професійної компетентності курсантів називає переведення їх з позиції об'єкта на позицію суб'єкта процесу формування компетентності; поетапну організацію навчальної діяльності курсантів; діагностику психолого-педагогічних якостей курсантів; комплексне планування процесу формування професійної компетентності курсантів; урахування викладачем індивідуально-психологічних особливостей курсантів; контроль процесу формування професійної компетентності, а також удосконалення методики оцінювання [5, с. 162].

Таким чином, аналіз праць різних дослідників до проблеми професійної компетентності свідчить, що для її формування автори пропонують ті підходи та шляхи, які найбільшою мірою враховують мету та завдання підготовки фахівців, а також специфіку їхньої професійної діяльності. В усіх цих випадках за основу дослідники беруть компетентнісний підхід. Учені (В.Байденко, Н.Бібік, О.Пометун, О.Овчарук, А.Хуторської та ін.) цим поняттям позначають спрямованість освітнього процесу на формування та розвиток базових, (основних) і предметних компетентностей особистості. Саме компетентнісний підхід дозволяє якнайповніше враховувати мету фахової підготовки – формування в процесі навчання професійної компетентності, що містить знання, вміння, ставлення, досвід діяльності та поведінкові моделі особистості у професійній сфері.

Результати дослідження. При визначенні педагогічних умов формування професійно-психологічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників було враховано кілька принципових положень розробників компетентнісного підходу. Насамперед, це думка О.Пометун про те, що компетентнісний підхід потребує трансформації змісту освіти, перетворення його з моделі, яка існує об'єктивно, для «всіх» учнів, на суб'єктивні надбання одного учня, що їх можна виміряти [4, с. 64]. Для реалізації компетентнісного підходу в освітньому процесі, зазначає дослідниця, важливо визначити перелік необхідних компетентностей, з'ясувати зміст (напрями набуття) кожної з них та ідентифікувати їх з окремими освітніми галузями, а потім з окремими предметами (визначення переліку та змісту галузевих і предметних компетентностей).

Окрім цього, важливе значення має відбір змісту предмета, який може забезпечити формування всієї системи компетентностей. Загалом компетентнісний підхід в освіті, робить висновок О.Пометун, передбачає, що для досягнення загальних цілей освіти потрібно насамперед чітко визначитися з

підходами та механізмами формування змісту освіти [4, с. 64–65].

Такої ж позиції дотримується і С.Трубачева. На думку дослідниці, для реалізації компетентнісного підходу в навчальному процесі важливо дотримуватись низки дидактичних умов. Перша з них передбачає, що дидактична специфіка поняття «компетентність» як педагогічної категорії, що характеризує як певний етап в освітньому процесі, так і його кінцевий результат, визначає необхідність чіткого переліку необхідних компетенцій. Їх слід розглядати як вимогу, як задану норму освіченості фахівця, необхідну для діяльності у професійній сфері [4, с. 51].

Ще одна дидактична вимога реалізації компетентнісного підходу в навчанні, зазначає С.Трубачева, стосується чіткого визначення вимог до кінцевого рівня сформованості компетенцій та до основних етапів їх формування [4, с. 51].

Загалом, як бачимо, дослідники підкреслюють, що для впровадження компетентнісного підходу важливо чітко визначити мету, результати навчання і далі на цій основі – його зміст. З огляду на це, першою умовою формування професійно-психологічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників було визначено *побудову професійної підготовки курсантів на засадах компетентнісного підходу з урахуванням вимог до сучасного офіцера ДПСУ*. Для цього було передбачено в системі фахової підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників проаналізувати зміст професійно спрямованих дисциплін та визначити коло тих знань та умінь, що стосуються власне професійно-психологічної компетентності. Зокрема, основну увагу ми звертали на дисципліни циклу професійної та практичної підготовки. Це такі дисципліни, як «Охорона державного кордону прикордонним підрозділом», «Психологія управління», «Служба прикордонних нарядів у пунктах пропуску через державний кордон», «Перевірка документів» та «Паспортний контроль».

Ми визначили, що при вивченні зазначених навчальних дисциплін важливо звертати увагу на такі знання та уміння – складові професійно-психологічної компетентності:

психологічний аспект служби змін прикордонних нарядів у пунктах пропуску через державний кордон України;

психологічні вимоги до організації та здійснення контролю осіб, яким заборонений в'їзд до України, та виконання доручень правоохоронних органів;

психологічні вимоги до проведення співбесіди в пунктах пропуску через державний кордон;

конфлікти та порядок їх припинення у пунктах пропуску;

психологічна підтримка взаємодії при здійсненні прикордонного контролю;

психологічні аспекти організації прикордонного контролю в пунктах пропуску;

психологічний аспект організації керівництва службовою діяльністю.

Таким чином ми з'ясували, що при вивченні зазначених навчальних дисциплін потрібно, щоб курсанти уміли використовувати психологічні знання при організації службової діяльності відділу прикордонної служби, відділення інспекторів прикордонної служби та здійсненні керівництва оперативно-службовою діяльністю відділу прикордонної служби, відділення інспекторів прикордонної служби під час виконання завдань з охорони державного кордону. Загалом для побудови професійної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників на засадах компетентнісного підходу було чітко визначено складові професійно-психологічної компетентності, які з урахуванням вимог до сучасного офіцера ДПСУ необхідно сформувати при вивченні фахово спрямованих дисциплін.

При визначенні другої педагогічної умови формування професійно-психологічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників було враховано результати досліджень з проблем реалізації компетентнісного підходу, а також напрацювання в сфері акмеології та розвитку професіоналізму фахівців. Зокрема для нас важливою була позиція вчених (С.Климов, К.Платонов та ін.) про те, що основою розвитку усіх компонентів компетентності є насамперед необхідні знання, саме вони є необхідною базою осмисленого формування та розвитку професійно-психологічних умінь і якостей, тобто базовим визначається когнітивний компонент.

Дослідники А.Деркач, В.Зазикін, А.Карпенко та ін. також звертають увагу на те, що алгоритм продуктивного розвитку відбувається за схемою оптимізації діяльності та включає послідовне досягнення трьох рівнів розвитку: на першому рівні здійснюється нагромадження й осмислення відповідних знань, на другому – формування вмінь і навичок діяльності (або її якоїсь функції), на третьому – рефлексія власної діяльності, ефективно її виконання, подальший розвиток [1].

З урахування педагогічних та психологічних досліджень щодо того, що формування компетентності як важливої особистісно-професійної властивості потрібно розпочинати саме із гностичного або когнітивного компонента, *другою умовою формування професійно-психологічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників було визначено розробку і впровадження у навчальний процес додаткового спеціального курсу підготовки курсантів до майбутньої професійної діяльності*.

При визначенні змістового наповнення спецкурсу було враховано результати аналізу специфіки професійної діяльності офіцера-прикордонника та необхідності при виконанні завдань професійної діяльності задіяння складових професійно-психологічної компетентності. Ми враховували, що найчастіше офіцери у пунктах пропуску повинні бути обізнані з проблемами щодо ідентифікації особи в процесі перевірки документів осіб, які перетинають державний кордон, щодо об'єктів та способів ідентифікації людини за зовнішністю, а також суб'єктивних та об'єктивних чинників, які впливають на здійснення ідентифікації зовнішності людини.

Окремо слід вказати на необхідність офіцеру-прикордоннику здійснювати аналіз ризиків під час пропуску осіб через державний кордон. Для цього важливо, щоб офіцер-прикордонник знав загальну ситуацію у пунктах пропуску, з урахуванням основних завдань усіх видів контролю, загального порядку та послідовності проведення всіх видів контролю. Аналіз ризиків офіцер-прикордонник повинен здійснювати в ситуації перевірки документів, огляду транспортних засобів і вантажів, супроводу транспортних засобів, при спостереженні за транспортними засобами, при виконанні завдань «контроль за режимом», при здійсненні контролю за дотриманням режиму в пунктах пропуску, при організації діяльності спеціальної оглядової групи, організації дій прикордонних нарядів при виникненні небезпечної обстановки в пунктах пропуску, при застосуванні зброї, спеціальних засобів та заходів фізичного впливу під час здійснення прикордонного контролю.

Таким чином, було визначено, що друга умова формування професійно-психологічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників повинна стосуватися розробки додаткового спеціального курсу підготовки курсантів до майбутньої професійної діяльності, де основну увагу потрібно зосереджувати на таких аспектах, як ідентифікація особистості та аналіз ризиків під час пропуску осіб через державний кордон.

При визначенні третьої педагогічної умови формування професійно-психологічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників важливе значення мали напрацювання вчених щодо основних шляхів впровадження компетентнісного підходу. У цьому, зв'язку зокрема О.Пометун, вказує на тісну взаємодію компетентнісного підходу з особистісно орієнтованим і діяльнісним підходами до навчання, оскільки він може бути реалізованим і перевіреном тільки при виконанні конкретним суб'єктом навчання певного комплексу дій [4, с. 64]. Йдеться про те, що центральним моментом в організації навчання відповідно до компетентнісного підходу є пошук і освоєння таких форм навчання, у яких акцент ставиться на самостійній і відповідальній навчальній діяльності самих суб'єктів навчання.

Це різні форми відкритого, проектного й проблемного навчання. Спільний знаменник усіх форм навчання, спрямованих на розвиток або формування компетентностей, полягає в акценті на самостійному навчанні, відповідальності та активності самих суб'єктів навчання. Загалом О. Пометун підкреслює, що в освітньому процесі сформуванню компетентності можна за умов діяльнісного характеру навчання [4]. Саме тому третя умова формування професійно-психологічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників передбачала використання таких сучасних методів навчання, що забезпечували діяльнісний характер навчання та набуття курсантами досвіду професійної діяльності.

Одним з таких методів є *аналіз конкретних ситуацій*. Дослідники О.Жданенко, Е.Матусяк, В.Журавльов зазначають, що цей метод, на противагу пасивному прослуховуванню інформації, передбачає оволодіння професійними знаннями шляхом самостійного розв'язання проблем, які містять дидактично обґрунтовані та відповідно підібрані ситуації [7, с. 45].

Для створення такої ситуації, зазначають дослідники (О.Жданенко, Е.Матусяк, В.Журавльов, В.Ягупов), важливо використовувати певну проблему з професійної діяльності офіцера-прикордонника. Ефективності методу сприяє тісний зв'язок теорії з практикою та урахування досвіду курсантів – обговорення ними реальних ситуацій. Цей метод дає можливість розглядати будь-які проблеми, що впливають із ситуаційного опису, насамперед це може бути перевірка документів у пунктах пропуску та транспортних засобів [7, с. 46].

Ще одним методом, що необхідний для формування складових професійно-психологічної компетентності та базується на аналізі досвіду діяльності офіцерів органів охорони державного кордону, є *ділові ігри*. На думку В.Нагасєва, метод ділової гри є ефективним шляхом для набуття курсантами професійних умінь і навичок [8, с. 114]. Учений вважає, що при організації ділової гри потрібно передбачити три її організаційних етапи: постановка проблеми, мети і завдань; розподіл ролей і визначення функцій різних учасників; розмежування інтересів учасників; обговорення проблеми (самостійні рішення й аналіз можливих перешкод); визнання переможців, стимулювання й підведення підсумків [8, с. 114].

Окрім цього, ще одним методом, що базується на аналізі досвіду діяльності офіцерів органів охорони державного кордону, є виконання курсантами *індивідуальних навчально-дослідних завдань*. Як

ззначає М.Фіцула, це такий вид позааудиторної індивідуальної роботи навчального чи навчально-дослідного характеру, що його виконують суб'єкти навчання в процесі вивчення програмного матеріалу [10, с. 162].

Таким чином, третя педагогічна умова формування професійно-психологічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників передбачає використання сучасних методів навчання, що базуються на аналізі досвіду діяльності офіцерів органів охорони державного кордону.

Це метод аналізу конкретних ситуацій, ділові ігри та виконання курсантами індивідуальних навчально-дослідних завдань. Далі було враховано, що для формування професійно-психологічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників важливе значення має одержання достовірної, повної і своєчасної інформації про її стан. Про це зазначає, зокрема, у своїх дослідженнях О.Пометун. Дослідниця вказує на те, що для реалізації компетентнісного підходу в освітньому процесі важливе значення має встановлення рівня та показників сформованості компетентностей на кожному етапі й кожного року навчання, а також розроблення системи контролю та корекції процесу формування компетентностей учня [4, с. 65].

У цьому контексті С.Трубачева звертає увагу на те, що, оскільки набуття компетентностей відбувається поступово в процесі навчання, рівень компетентності суб'єктів навчання на різних етапах буде неоднаковим. Це, на думку дослідниці, свідчить про рівневий характер компетентнісного підходу в навчанні, про доцільність визначення певних послідовних рівнів у формуванні компетентності учнів. Саме тому, зазначає С.Трубачева, отримання позитивного кінцевого результату в навчанні має передбачати періодичний контроль за його досягненням на певних етапах, при цьому нормативний результат сформованості компетентності також має передбачати контроль за послідовністю її формування з визначенням вимог до рівня сформованості компетентності на кожному з етапів освітнього процесу [4, с. 51].

Як зазначають В.Зазикін, А.Фоміних, С.Юсупов та ін., при формуванні професійно-психологічної компетентності необхідний контроль ефективності виконання етапів, що краще здійснювати у вигляді моніторингу. У цьому випадку комплексна діагностика, що допоможе виявити вихідні рівні компетентності й пов'язані з цим спеціальні уміння, повинна випереджати процес формування й розвитку психологічної компетентності. Далі, вважають дослідники, на основі педагогічної й психологічної діагностики потрібно складати індивідуальні прогнози динаміки й кінцевого рівня розвитку, виявляти психологічні та інші обмеження, які можуть стати перешкодою в роботі [2].

Загалом учені одностайні, що одержання інформації про стан сформованості компетентності слід вважати необхідною і важливою умовою оптимального впливу на процес формування професійно-психологічної компетентності. З урахуванням зазначених психолого-педагогічних напрацювань *четвертою умовою формування професійно-психологічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників визначено регулярний моніторинг сформованості цієї професійно важливої властивості*. Моніторинг при формуванні професійно-психологічної компетентності дозволяє визначити реальний рівень сформованості зазначеної професійно важливої властивості, дати оцінку ефективності всього процесу і стимулювати освітні потреби курсантів. Поняття моніторингу є більш всеохопним, ніж традиційна перевірка знань та умінь. На відміну від традиційної перевірки, моніторинг не тільки констатує результати, а й розглядає результати у зв'язку зі шляхами, способами їхнього досягнення, дозволяє виявити тенденції, динаміку формування результатів навчання. Загалом складовими моніторингу є контроль, перевірка, оцінювання, нагромадження даних, їхній аналіз, виявлення динаміки, тенденцій та прогнозування подальшого розвитку подій.

Для структурованого теоретичного уявлення про формування професійно-психологічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників важливе значення має розробка моделі цього процесу. Модель процесу формування професійно-психологічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у фаховій підготовці ми розглядаємо як схему явища, що відтворюється в зменшеному вигляді. Вона включає мету, завдання, етапи, принципи, методи, форми й засоби роботи з формування професійно-психологічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників в процесі фахової підготовки. Модель формування професійно-психологічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі фахової підготовки подано на рисунку 1.

Висновки. Аналіз наукової літератури дозволяє визначити, що формування професійно-психологічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників буде результативним за умов: побудови професійної підготовки курсантів на засадах компетентнісного підходу з урахуванням моделі сучасного офіцера ДПСУ; розробки і впровадження у навчальний процес додаткового спеціального курсу підготовки курсантів до майбутньої професійної діяльності в аспекті ідентифікації особистості й аналізу ризиків під час пропуску осіб через державний кордон; використання сучасних методів навчання, що

базуються на аналізі досвіду діяльності офіцерів органів охорони державного кордону, а також регулярного моніторингу якості формування у курсантів зазначеної професійно важливої властивості.

Загалом описану модель формування професійно-психологічної компетентності необхідно розглядати як основу дослідно-експериментальної роботи з формування цієї професійно важливої властивості у майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі їхньої фахової підготовки. Перспективами подальших досліджень є експериментальна перевірка педагогічних умов формування професійно-психологічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників та розробка методичних рекомендацій з формування цієї професійно важливої властивості.

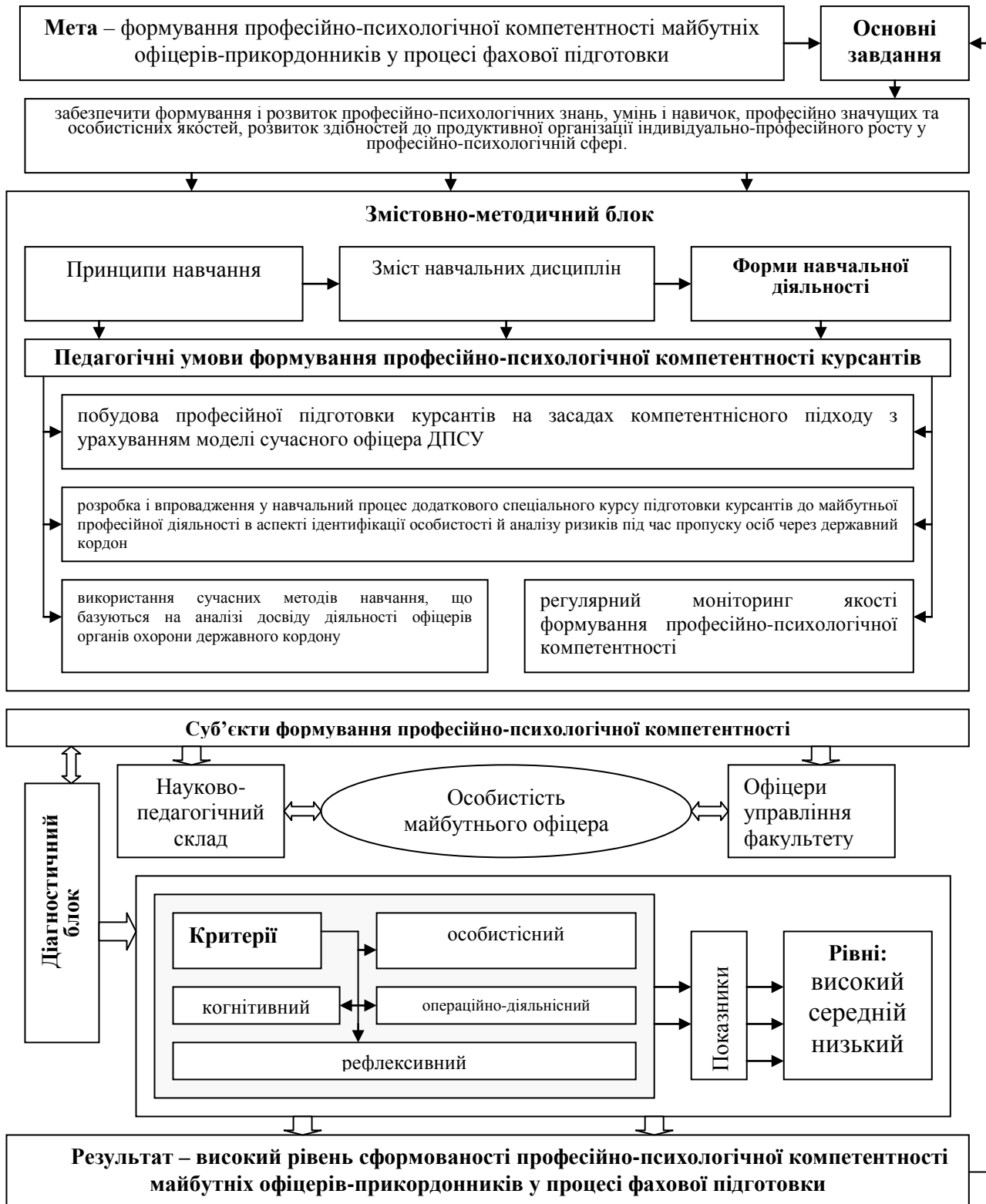

Рис.1. Структурно-функціональна модель формування професійно-психологічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі фахової підготовки

Література

1. Деркач А. А. Акмеологические основания развития профессиональной компетентности кадров управления. Монография. / А. А. Деркач, Е. В. Куликова, Е. В. Селезнева. М. : Псков : ПОИПКРО, 2007. –114 с.
2. Зазыкин, В. Г. Психологическая компетентность руководителя / В. Г. Зазыкин, А. С. Карпенко. – М. : ИПК ГС, 2008. – 234 с.
3. Івкін В. М. Формування психологічної готовності менеджерів середньої освіти до управління змінами в освітніх організаціях: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.10 «Організаційна психологія; економічна психологія» / В. М. Івкін ; Інститут психології ім. Г.С. Костюка НАПН України. – К., 2010. – 34 с.
4. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи : колект. моногр. ; під заг. ред. О. В. Овчарук. – К. : К.І.С, 2004. – 112 с. – (Бібліотека освітньої політики).
5. Коровкин А. Ю. Формирование профессиональной компетентности у курсантов учебных заведений МВД России : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / А. Ю. Коровкин. – М., 2011. – 183 с.
6. Матохнюк Л. О. Формування психологічної готовності майбутніх інженерів-прикордонників до професійної діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Л. О. Матохнюк ; НАДПСУ ім. Б. Хмельницького. – Хмельницький, 2006. – 22 с.
7. Методичні рекомендації з підготовки та проведення рольових ігор з персоналом Держприкордонслужби України щодо стандартів культури спілкування з особами, які перетинають державний кордон та психологічного забезпечення культури здійснення прикордонного контролю у пунктах пропуску через державний кордон / О. А. Жданенко Е. В. Матусяк, Є. В. Стасюк та ін. – Хмельницький, 2010. – 76 с.
8. Нагасв, В. М. Методика викладання у вищій школі : навч. посіб. / В. М. Нагасв. – К. : Центр учб. л-ри, 2007. – 232 с.
9. Полуніна О. В. Психологічна компетентність викладача вищого педагогічного навчального закладу як чинник успішності управління процесом учіння студентів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / О. В. Полуніна ; Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – Київ, 2004. – 19 с.
10. Фіцула М. М. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. / М. М. Фіцула. – К. : Академвидав, 2006. – 352 с.